

Dve suprotne paradigme, evrocentrična i planetarna, karakterišu pitanje moderniteta. Prva formuliše, s evrocentričnog horizonta, pojavu moderniteta kao isključivo evropski fenomen koji se razvijao u srednjem ve-ku a kasnije se proširio na ceo svet.¹ Veber locira “problem univerzalne istorije” postavljajući pitanje: “Kom sticaju okolnosti treba pripisati činjenicu da su se u zapadnoj civilizaciji, i samo u zapadnoj civilizaciji² pojavili kulturni fenomeni koji (kao što *mi*³ volimo da mislimo) leže na liniji *univerzalno* značajnog i vrednog razvoja?”⁴ Po toj paradigmi, Evropa je imala izuzetne *unutrašnje* osobine koje su joj omogućile da ostavi za sobom, zahvaljujući svojoj racionalnosti, sve druge kulture. Tu tezu o moder-

S ONE STRANE EVROCENTRIZMA: SVETSKI SISTEM I GRANICE MODERNITETA

ENRIKE DIESEL

S engleskog prevela Slavica Miletić

- 1 Kao “supstanca” koja je izmišljena u Evropi i koja se zatim “raširila” po celom svetu. To je metafizičko-supstancijalistička i “difuzionistička” teza. Ona sadrži “reduktivističku grešku”.
- 2 Engleski prevod ne prenosi adekvatno izraz koji koristi Veber, “*Auf dem Boden*”, a koji znači *unutar* njegovog regionalnog horizonta. Želimo da potvrdimo da “u Evropi” zapravo znači razvoj moderniteta u Evropi kao “centru globalnog sistema”, a ne kao *nezavisnom* sistemu, “samo unutar sebe” i isključivo usled unutrašnjeg razvoja, kao što tvrdi evrocentrizam.
- 3 To “mi” su zapravo evrocentrični Evropljani.
- 4 Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, prev. Talcott Parsons (New York, 1958), str. 13; kurziv je moj. Kasnije Veber pita: “Zašto tamo [u Kini i Indiji] naučni, umetnički, politički ili ekonomski razvoj nije krenuo putem racionalizacije koja je svojstvena zapadu?” (str. 25) Da bi odgovorio na to pitanje, Veber upoređuje Vavilonce, koji nisu matematizovali astronomiju, s Grcima, koji su to učinili (ali on ne zna da su Grci to naučili od Egipćana). Pored toga, on tvrdi da se nauka pojavila na zapadu, a ne u Indiji, Kini ili negde drugo, ali zaboravlja da pomene muslimanski svet od kojeg se latinski zapad učio aristotelovskoj “eksperimentalnoj”, empirijskoj egzaktnosti (na primer, oksfordski franjevci, ili Marsilio iz Padove itd.). Svaki helenistički ili evrocentrični argument poput Veberovog može se pokazati lažnim ako uzmemo 1492. godinu kao krajnji datum poređenja između pretpostavljene superiornosti zapada i drugih kultura.

nitetu najbolje je filozofski iskazao Hegel: “Nemački duh je duh novog sveta. On teži ostvarenju apsolutne istine kao neograničenog samoodređivanja (*Selbstbestimmung*) slobode – one slobode koja svojoj apsolutnoj svrsi pridružuje sopstvenu formu.”⁵ Za Hegela je Duh Evrope (nemački duh) apsolutna istina koja se sama određuje ili ostvaruje i nikom ništa ne duguje. Ta teza, koju nazivam evrocentričnom paradigmom (u suprotnosti prema svetskoj paradigmi) nametnula se ne samo u Evropi i Sjedinjenim Državama već i u celoj intelektualnoj sferi svetske periferije. Hronologija tog stanovišta ima svoju geopolitiku: moderna subjektivnost razvija se prostorno, prema evropskoj paradigmi, od renesansne Italije do reformacijske i prosvetiteljske Nemačke, do Francuske oličene u Francuskoj revoluciji;⁶ Evropa je uvek u cen-

tru. “Pseudonaučna” podela istorije na stari vek (preteču), srednji vek (priprema doba) i modernu epohu (Evropa) jeste ideološka i iskrivljujuća organizacija istorije; ona je već stvorila etičke probleme u odnosu prema drugim kulturama. Filozofija, a naročito etika, mora da raskrsti s tim reduktivnim horizontom da bi se otvorila “svetu”, “planetarnoj” sferi.

Druga paradigma izrasta na planetarnom horizontu i konceptualizuje modernitet kao kulturu *centra* “svetskog sistema”,⁷ prvog svetskog sistema – nastalog pripajanjem Amerindije⁸ – koja je proizašla iz upravljanja tom “centralnošću”. Drugim rečima, evropski modernitet nije *nezavisan*, autopoetički, autoreferencijalan sistem, već *deo* svetskog sistema: zapravo, njegovo *središte*. Modernitet je, dakle, planetaran. On počinje *istovremenim* konstituisanjem

5 Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *The Philosophy of History*, prev. J. Sibree (New York, 1956) str. 341.

6 Na Hegelovom tragu, u Jürgen Habermas, *Der philosophische Diskurs der Moderne* (Frankfurt, 1988), str. 27.

7 Svetski sistem ili planetarni sistem četvrte faze istog međuregionalnog sistema azijsko-afričko-sredozemnog kontinenta, ali sada – ispravljamo Frankovu konceptualizaciju – činjenički “planetaran”. Vidi André Gunder Frank, “A Theoretical Introduction to 5000 Years of World System History”, *Review 13*, broj 2 (1990): str. 155-248. O problematici svetskog sistema vidi Janet Abu-Lughod, *Before European Hegemony: The World System A.D. 1250-1350* (New York, 1989); Robert Brenner, “Das Weltsystem: Theoretische und Historische Perspektiven”, u *Perspektiven des Weltsystems*, prir. J. Blaschke (Frankfurt, 1983), str. 80-III; Marshall Hodgson, *The Venture of Islam* (Chicago, 1974); Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers* (New York, 1987); William McNeil, *The Rise of the West* (Chicago, 1964); George Modelski, *Long Cycles in World Politics* (London, 1987); Michael Mann, *The Sources of Social Power: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760* (Cambridge, UK, 1986); L.S. Stavrianos, *The World to 1500: A Global History* (Englewood Cliffs, NJ, 1970); William Thompson, *On Global War: Historical-Structural Approaches to World Politics* (Columbia, SC, 1989); Charles Tilly, *Big Structures, Large Processes* (New York, 1984); Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System* (New York, 1974); Immanuel Wallerstein, *The Politics of the World-Economy* (Cambridge, UK, 1984).

8 U ovoj tački, kao što sam već rekao, ne slažem se s Frankom o tome da treba uključiti u svetski sistem momente koji mu prethode, a koje ja nazivam međuregionalnim sistemima.

Španije u odnosu prema njenoj “periferiji” (pre svega, da budemo precizni, Amerindiji: Karibima, Meksiku i Peruu). Istovremeno će Evropa (kao dijahronija koja ima svoje premodernere preteče: renesansne italijanske gradove i Portugal) nastaviti da se *konstituiše* kao centar (kao superhegemonička sila koja iz Španije prelazi u Holandiju, Englesku i Francusku) sve veće periferije (Amerindija, Brazil, obale Afrike s kojih su dovođeni robovi i Poljska u šesnaestom veku;⁹ konsolidacija Latinske Amerindije, Severna Amerika, Karibi i Istočna Evropa u XVII veku;¹⁰ Otomansko carstvo, Rusija, neke indijske kraljevine, azijski potkontinent i prvi prodor u kontinentalnu Afriku u prvoj polovini devetnaestog veka).¹¹ Dakle, po toj planetarnoj paradigmi modernitet je pojava svojstvena sistemu “centar-periferija”. Modernitet nije fenomen Evrope kao *nezavisnog* sistema, već Evrope kao centra. Ta prosta hipoteza potpuno menja shvatanje moderniteta, njegovog porekla, razvoja i savremene krize, a time i sadržaj okasnelog moderniteta ili postmoderniteta.

Dodaćemo i jednu tezu koja bliže određuje prethodnu: centralnost Evrope u svetskom sistemu nije samo plod unutrašnje superiornosti nad drugim kulturama, akumulirane tokom evropskog srednjeg veka. Ona je, uz to, i suštinska posledica proste činjenice otkrića, osvajanja, kolonizacije i integracije (pripajanja) Amerindije. Ta prosta činjenica daće Evropi presudnu komparativnu prednost nad otomansko-muslimanskim svetom, Indijom i Ki-

nom. Modernitet je plod tih događaja, a ne njihov uzrok. Dakle, upravljanje *centralnošću* svetskog sistema omogućiće Evropi da se transformiše u nešto nalik na “refleksivnu svest” (moderna filozofija) svetske istorije: mnoge vrednosti, otkrića, izumi, tehnologije, političke institucije i tako dalje, koje joj se pripisuju kao njeni ekskluzivni proizvodi, zapravo su posledice tog *pomeranja* starog centra treće faze međuregionalnog sistema ka Evropi (pomeranja koje je pratilo dijahronijsku putanju od Renesanse i Portugala kao preteča, do Španije i kasnije do Flandrije, Engleske i tako dalje). Čak i kapitalizam je plod, a ne uzrok spajanja evropske planetarizacije i centralizacije unutar svetskog sistema. Ljudsko iskustvo tokom 4.500 godina i političke, ekonomske, tehnološke i kulturne odnose u međuregionalnom sistemu sada će hegemonizovati Evropa – koja nikad nije bila “centar”, koja je čak i u svojim najboljim danima bila samo “periferija”. Centar je klizio iz centralne Azije ka istočnom i italijanskom Sredozemlju; preciznije, ka Đenovi, ka Atlantiku. S Portugalom kao pretečom, modernitet u pravom smislu počinje u Španiji usled nemogućnosti da Kina makar i pokuša da stigne preko Orijenta (Pacifika) u Evropu i da tako prisajedini Amerindiju kao svoju periferiju. Baci-mo pogled na premise ovog zaključka.

EKSPANZIJA SVETSKOG SISTEMA

Razmotrimo kretanje svetske istorije koje počinje prekidom – usled otomansko-musliman-

9 Wallerstein, *Modern World-System*, pogl. 6.

10 Ibid., pogl. 4, 5.

11 Ibid., pogl. 3.

skog prisustva – treće faze međuregionalnog sistema koji je u svojoj klasičnoj epohi bio usredišten u Bagdadu (od 762. do 1258. godine n. e.) i preobražajem međuregionalnog sistema u prvi *svetski* sistem čije je središte bilo, i do današnjeg dana ostalo u Severnom Atlantiku. Ta promena centra sistema ima svoju predistoriju u periodu od trinaestog do kraja petnaestog veka, dakle pre propasti trećeg stupnja međuregionalnog sistema; nova, četvrta faza svetskog sistema zapravo *proističe* iz 1492. godine. Sve što se dotad dogodilo u Evropi bilo je momenat *ove ili one* faze međuregionalnog sistema. Koja država je započela širenje svetskog sistema? Odgovor glasi: država koja će pripojiti Amerindiju i to iskoristiti kao oprugu ili “komparativnu prednost” za postizanje nadmoći do kraja petnaestog veka. Kandidati su Kina, Portugal i Španija.

I

Zašto ne Kina? Razlog je vrlo jednostavan. Kina¹² nije mogla da otkrije Amerindiju (to je netehnološka nemogućnost – dakle, nešto što je empirijski, ali ne istorijski ili geopolitički moguće) jer ona nije imala razloga da pokuša da se proširi u Evropu. Za Kinu je centar međuregionalnog sistema (u trećoj fazi) bio na istoku, u

Centralnoj Aziji ili u Indiji. Ići ka potpuno “perifernoj” Evropi? To nikako nije mogao biti cilj kineske spoljne trgovine.

Čeng Ho, između 1405. i 1433. godine, bio je u stanju da obavi sedam uspešnih putovanja u centar sistema (plovio je do Šri Lanke, Indije, pa čak i do Severne Afrike).¹³ Godine 1479. Vang Čin je pokušao to isto, ali mu je bio uskraćen pristup arhivama njegovog prethodnika. Kina se zatvorila u sebe i nije pokušavala da uradi ono što je, upravo u tom trenutku, preduzimao Portugal. Njeno stupanje u spoljnu trgovinu omela je unutrašnja politika – možda rivalstvo koje su mandarini osećali prema novoj moći trgovaca evnuha.¹⁴ Međutim, da je Kina to ipak uradila, morala bi da krene *ka zapadu* da bi stigla do centra sistema. Kinezi su krenuli ka istoku i stigli na Aljasku a, izgleda, čak i u Kaliforniju, kao i ka jugu, ali pošto tamo nisu našli ništa što bi zanimalo njihove trgovce, i pošto su se udaljili od centra međuregionalnog sistema, najverovatnije su odustali od tog poduhvata. Kina nije bila Španija iz geopolitičkih razloga.

Međutim, da bismo pobili staro “svedočanstvo”, koje je od Vebera naovamo dobilo na snazi, moramo postaviti pitanje: da li je Kina bila kulturno *inferiorna* u odnosu na Evropu u petna-

12 Vidi Owen Lattimore, *Inner Asian Frontiers of China* (Boston 1962) i Morris Rossabi, *China among Equals: The Middle Kingdom and Its Neighbors, 10th–14th century* (Berkeley, 1983). Opis situacije u svetu 1400. godine vidi u Eric Wolf, *Europe and the People without History* (Berkeley, 1982).

13 U muzeju u Masambi, lučkom gradu u Keniji, video sam kineski porcelan, kao i raskošne satove i druge predmete sličnog porekla.

14 Ima još razloga za tu nespoljšnju ekstenziju: postojanje “prostora” na teritorijama u susedstvu carstva kojem je bila potrebna sva raspoloživa sila da “osvoji jug” gajenjem pirinča i odbranom od “varvarskog severa”. Vidi Wallerstein, *Modern World-System*, str. 24, gde ima mnogo dobrih argumenata protiv Veberovog evrocentrizma.

estom veku? Po mišljenju onih koji su proučavali to pitanje,¹⁵ Kina nije bila inferiorna ni tehnološki,¹⁶ ni politički,¹⁷ ni trgovinski, ni zbog svog humanizma.¹⁸ U tom pitanju se pojavljuje izvesna fatamorgana. Istorije zapadne nauke i tehnologije ne uzimaju ozbiljno u obzir činjenicu da evropski “skok”, tehnološki *bum* počinje da se događa u šesnaestom veku, ali da se tek u sedamnaestom umnožavaju njegova dejstva. *Uobličavanje* moderne tehnološke paradigme (u osamnaestom veku) brka se s početkom moderniteta i ne ostavlja se vremena za krizu srednjovekovnog modela. Ne obraća se pažnja na to

da se naučna revolucija – o kojoj raspravlja Kun – oslanja na modernitet koji je već bio otpočeo, da je ona rezultat jedne “moderne paradigme”.¹⁹ Zato u petnaestom veku (ako ne razmatramo kasnije evropske izume) Evropa ni u čemu nije superiorna u odnosu na Kinu. Nidhem dopušta da ga očara ta fatamorgana kad piše: “Činjenica je da spontani, autohtoni razvoj kineskog društva nije proizveo nikakve drastične promene koje bi se mogle uporediti s *renesansom* i *naučnom revolucijom* na zapadu.”²⁰

Posmatrati renesansu i naučnu revoluciju²¹ kao *jedan te isti događaj* (prva se zbivala u četrnae-

15 Na primer, vidi sledeće radove Josepha Needhama: “The Chinese Contributions to Vessel Control”, *Science* 98 (1961): str. 163–168; “Commentary on Lynn White's *What Accelerated Technological Change in the Western Middle Ages?*” u *Scientific Change*, prir. A. C. Crombie (New York, 1963), str. 117–153 i “Les contributions chinoises à l'art de gouverner les navires”, *Colloque International d'Histoire Maritime* (Paris, 1966), str. 113–134; u svima njima govori se o kontroli trgovačke plovidbe kojom su Kinezi dominirali od prvog veka nove ere. Kineska upotreba kompasa, papira, baruta i drugih otkrića je opštepoznata.

16 Možda je jedini nedostatak bila portugalska karavela (nastala 1441), koja se koristila za plovidbu po Atlantiku (ali koja nije bila potrebna u Indijskom okeanu), i top koji, mada spektakularan, izvan pomorskih ratova nije imao stvarnog dejstva u Aziji do devetnaestog veka. Carlo Cipolla u *Guns and Sails in the Early Phase of European Expansion, 1400–1700* (London, 1965), str. 106–107, piše: “Kinesko vatreno oružje bilo je barem jednako dobro kao i zapadno, ako ne i bolje.”

17 Prva birokratija (kao veberovski visoki stupanj političke racionalizacije) bila je državna mandarinska struktura političkog funkcionisanja. Mandarini su bili plemići, ili ratnici, ili aristokrate, ili trgovačka plutokratija; oni su bili prava birokratska elita čiji sistem kontrole je bio zasnovan *isključivo* na dominaciji kulture i zakona kineskog carstva.

18 William de Bary pokazuje da je individualizam Vang Jang-minga, u petnaestom veku, koji je izražavao ideologiju birokratske klase, bio jednako napredan kao i renesansi (*Self and Society in Ming Thought* (New York, 1970)).

19 Kroz mnoge primere, Thomas Kuhn u *The Structure of Scientific Revolutions* (Chicago, 1962) postavlja modernu naučnu revoluciju, posledicu izražavanja nove paradigme, gotovo u Njutnovom vremenu (sedamnaesti vek). On ne proučava pažljivo uticaj koji su događaji kakav je otkriće Amerike, dokaz da je zemlja okrugla (empirijski izveden 1520) i drugi, mogli imati na nauku, “naučnu zajednicu” šesnaestog veka, od osnivanja prvog svetskog sistema.

20 Needham, “Commentary on Lynn White”, str. 139.

21 A. R. Hall smešta početak naučne revolucije u 1500. godinu (*The Scientific Revolution* [London, 1954]).

stom, a druga u osamnaestom veku) znači pokazati na delu distorziju o kojoj smo govorili. Renesansa je i dalje evropski događaj periferne kulture u trećoj fazi međuregionalnog sistema. Naučna revolucija je rezultat formulisanja moderne paradigme kojem je bilo potrebno više od jednog i po stoleća da dostigne svoju zrelost. Pjer Šoni piše: “Krajem petnaestog veka, u meri u kojoj nam istorijska literatura omogućuje da to shvatimo, Daleki istok kao entitet koji se može uporediti sa Sredozemljem... nije inferioran ni u jednom aspektu, barem na izgled u odnosu na daleki zapad evro-azijskog kontinenta.”²²

Ponovimo: zašto ne Kina? Zato što se Kina našla u najistočnijoj zoni međuregionalnog sistema, odakle je gledala prema centru – prema Indiji na zapadu.

300

2

Zašto ne Portugal? Iz istog razloga: zato što se našao na najdaljoj zapadnoj tački tog istog međuregionalnog sistema, i zato što je *i on uvek gledao prema centru* – prema Indiji na istoku. Kolumbov predlog (pokušaj da se stigne do centra preko zapada) kralju Portugala izgledao je jednako umobolan kao što bi Kolumbu izgledalo

tvrđenje da je otkrio novi kontinent (pošto je *on uvek samo* pokušavao da stigne do centra treće faze međuregionalnog sistema)²³ i nije mogao ni da zamisli neku drugu hipotezu.

Italijanski renesansni gradovi su najdalja zapadna (periferna) tačka međuregionalnog sistema, koja je iznova artikulisala, posle krstaških pohoda (koji su doživeli neuspeh 1291) kontinentalnu Evropu sa Sredozemljem. Krstaške pohode trebalo bi smatrati neuspehim pokušajem povezivanja s centrom sistema, kariikom koju su Turci prekinuli. Italijanski gradovi, naročito Đenova (suparnik Venecije u istočnom Sredozemlju) pokušali su da otvore zapadno Sredozemlje prema Atlantiku, opet iz istog razloga – da bi kroz južnu Afriku stigli do centra sistema. Đenovljani su uložili sve svoje iskustvo u navigaciji i ekonomsku moć svog bogatstva u pokušaj da za sebe otvore taj put. Upravo su oni zauzeli Kanarska ostrva 1312,²⁴ upravo su oni investirali u Portugal i pomogli Portugalcima da razviju svoju pomorsku silu.

Pošto su krstaški pohodi doživeli konačni neuspeh, i pošto Evropljani nisu mogli da predvide širenje Rusije kroz stepe (a ona je u sedamnaestom veku, napredujući kroz zaleđene šume severa stigla do Pacifika i Aljaske),²⁵

22 Pierre Chaunu, *Séville et l'Atlantique (1504-1650)* (Paris, 1955), str. 50.

23 *Faktički*, Kolumbo bi bio prvi Moderni Čovek, ali ne i *egzistencijalno* (zato što je njegovo tumačenje sveta ostalo u okvirima renesansne Đenove: pripadnika periferne Italije u trećem međuregionalnom sistemu). Vidi: Paolo Emilio Taviani, *Cristoforo Colombo: La genesi della scoperta* (Novara, 1982), i Edmundo O'Gorman, *La Invenición de América* (Mexico, 1957).

24 Vidi J. Zunzunegi, “Les origenes de las misiones en las Islas Canarias”, *Revista Española de Teología* I (1941): str. 364-370.

25 Rusija još nije bila integrisana kao periferija na trećem stupnju međuregionalnog sistema (niti u modernom svetskom sistemu, osim u osamnaestom veku, u vreme Petra Velikog i osnivanja St. Peterburga na Baltiku).

Atlantik je bio jedini evropski put *do centra sistema*. Portugal, prva evropska nacija koja se ujedinila (već u jedanaestom veku), preobraziće ponovne osvajačke²⁶ ratove protiv muslimana u početak procesa trgovačke ekspanzije Atlantika. Godine 1419. Portugalci otkrivaju ostrva Madeira, 1431. Azure, 1482. Zair, a 1498. Vasco da Gama stiže u Indiju (centar međuregionalnog sistema). Godine 1415. Portugal osvaja afričko-muslimansku Seutu, 1448. El Ksar el Kebir, 1471. Asilu. Ali sve to je *nastavljanje* međuregionalnog sistema čije veze su italijanski gradovi: "U dvanaestom veku, kad su se Đenovljani i Pizanci prvi pojavili u Kataloniji; u trinaestom veku, kad su oni prvi stigli u Portugal, to je bio deo nastojanja Italijana da uvuku iberijske narode u međunarodnu trgovinu tog vremena... A 1317, po rečima Virdžinije Rau, "grad i luka Lisabon postaće veliki centar đenovske trgovine..."²⁷

Portugal, sa svojim kontaktima u islamskom svetu, brojnim mornarima (ranijim seljacima prognanim iz intenzivne poljoprivrede), monetarnom ekonomijom, "vezama" sa Italijom, ponovo otvara perifernu Evropu prema međuregionalnom sistemu. Ali uprkos tome, ona je i dalje na periferiji. Čak ni Portugalci nisu mogli

verovati da su nadvladali takvo stanje; naime, mada je Portugal možda pokušao da uspostavi dominaciju nad trgovinom u Arapskom moru (Indijskom okeanu),²⁸ on nikako nije mogao da proizvede robu koja je dolazila sa Istoka (svilene tkanine, tropski proizvodi, subsaharsko zlato itd.). Drugim rečima, on je bio posrednik i periferna sila u odnosu na Indiju, Kinu i muslimanski svet.

Portugal je u predvorju, ali još nije ni u modernitetu ni u svetskom sistemu (četvrtoj fazi sistema koji je, u najmanju ruku, počeo između Egipta i Mesopotamije).

3

Zašto Španija započinje svetski sistem, a s njim i modernitet? Iz istog razloga iz kojeg to Kina i Portugal nisu mogli. Zato što nije mogla da dođe do centra međuregionalnog sistema, koji se nalazio u Srednjoj Aziji ili Indiji, zato što nije mogla da ide na istok (pošto su je Portugalci pretekli i stekli ekskluzivna prava) preko južnog Atlantika (oko obala zapadne Afrike, do 1487. godine, kad je otkriven Rt dobre nade), Španija je imala samo jednu mogućnost: da ide prema centru, prema Indiji, preko *Okcidenta*, preko zapada, to jest da preplovi Atlantski

301

26 Već 1095. godine Portugal je imao status carstva. U Algarveu 1249. rekonkvista se završila tim carstvom. Enrike Moreplovač (1394-1460) kao patron uveo je nauke kartografiju i astronomiju, i tehnike plovidbe i brodogradnje, koje su počele da se razvijaju u muslimanskom svetu (on je imao ugovor s Marokancima) i italijanskoj renesansi (preko Đenove).

27 Wallerstein, *Modern World-System*, str. 49-50. Vidi i Charles Verlinden, "Italian Influence in Iberian Colonization", *Hispanic Historical Review* 18, broj 2 (1953), str. 119-209, i Virginia Rau, "A Family of Italian Merchants in Portugal" u *Studies in Honor of Armando Sabori*, prir. C. Cisalpino (Milano, 1957), str. 715-726.

28 Vidi K. N. Chaudhuri, *Trade and Civilisation in the Indian Ocean: An Economic History from the Rise of Islam to 1750* (Cambridge, UK, 1985).

okean.²⁹ Tako Španija naleće na Amerindiju, koju nije tražila, a s tim i cela evropska srednjovekovna paradigma (paradigma periferne kulture, najudaljenije zapadne tačke treće faze međuregionalnog sistema) ulazi u krizu, i tako započinje, polako ali nepovratno, prva *svetska* hegemonija. To je jedini svetski sistem koji je postojao u istoriji planete, i to je moderni sistem, s Evropom u središtu i kapitalizmom u ekonomiji.

Ovaj ogled se eksplicitno postavlja (to je možda prva praktična filozofija koja pokušava da to učini “eksplicitno”?) na horizont tog modernog svetskog sistema, i uzima u obzir ne samo centar (kao što je to *isključivo* činila moderna filozofija od Dekarta do Habermasa, što je proizvodilo *pristrasan*, provincijski, regionalan pogled na etičke istorijske događaje) već i njegovu

periferiju (s kojom dobijamo *planetarno* viđenje ljudskog iskustva). Moja pozicija nije ni informativna ni anegdotska: ona je *sensu stricto* filozofska. Već sam se bavio tom temom u jednom ranijem radu³⁰ u kojem sam pokazao da Kolumbo, kao renesansni Đenovljanin, nije imao egzistencijalnu mogućnost da ubedi sebe da ono što je otkrio nije Indija). Dok je prolazio kroz Karibe, on je, vođen sopstvenom imaginacijom, plovio blizu obala četvrtog azijskog poluostrva (koje je Hajnrih Hamer već kartografski prikazao u Rimu 1489. godine),³¹ praćeci Sinus Magnus (veliki zaliv Grka, teritorijalno more Kineza). Kolumbo je umro 1506. godine ne prekoračivši horizont treće faze međuregionalnog sistema.³² On nije bio kadar da subjektivno napusti međuregionalni sistem – s

302 29 Na prvi pogled, moj argument je isti kao onaj u J. M. Blaut, *prir.*, 1492: *The Debate on Colonialism, Eurocentrism, and History* (Trenton, NJ, 1992), str. 28, ali zapravo je drukčiji. Nije reč o tome da je Španija geografski bliža Amerindiji: udaljenost je samo jedan od kriterijuma. Španija je morala da ide *kroz* Amerindiju ne samo zato što joj je ona bliža već i zato što je to za nju bio jedini mogući put do centra sistema; time se Blaut ne bavi. Gunder Frank (u Blaut, 1492, str. 65–80) pravi istu grešku jer za njega 1942. godina predstavlja samo sekundarnu, unutrašnju promenu u istom svetskom sistemu. Međutim, ako se shvati da je međuregionalni sistem u fazi koja je prethodila 1492. godini, “isti” sistem, ali još ne “svetski” sistem, onda 1492. poprima veći značaj od onog koji joj pridaje Frank. Čak i ako je sistem *isti*, postoji kvalitativni skok koji je, u drugom pogledu, izvor kapitalizma u užem smislu, a kojem Frank odriče značaj zato što pre toga pobija relevantnost pojmova kakvi su *vrednost* i *višak vrednosti*; on, zapravo, izjednačuje *kapital* s *bogatstvom* (upotrebnu vrednost s virtuelnom mogućnošću transformisanja u razmensku vrednost, ali ne kapital akumuliran od prvog do trećeg stupnja međuregionalnog sistema). To je ozbiljna teorijska greška.

30 Enrique Dussel, *The Invention of the Americas* (New York, 1995).

31 Vidi *ibid.*, appendix 4, gde je reprodukovana mapa četvrtog azijskog poluostrva (uz arapsko, indijsko i malajsko), svakako proizvod đenovske pomorske veštine, gde je Južna Amerika poluostrvo u produžetku kineskog juga. To objašnjava zašto je Đenovljanin Kolumbo smatrao da Azija nije tako daleko od Evrope (Južna Amerika = četvrto azijsko poluostrvo).

32 To je ono što filozofski nazivam “izumevanjem” Amerindije viđene kao Indija, sa svim njenim detaljima. Kolumbo egzistencijalno nije ni “otkrio” Amerindiju ni u nju stigao. On je “izumeo” nešto što ne postoji: Indiju na mestu Amerindije, a to ga je sprečilo da “otkrije” ono što je bilo pred njim. Vidi *ibid.*, pogl. 2.

njegovom historijom od 4.500 godina preobrazaja, počev od Egipta i Mesopotamije – i da se otvori prema novoj fazi svetskog sistema. Prvi čovek koji je naslutio *novi* (*poslednji novi*) kontinent bio je Amerigo Vespuči 1503. godine i zato je on, egzistencijalno i subjektivno, prvi Moderni Čovek. On je prvi razmotao horizont azijsko-afro-sredozemnog sistema u svetski sistem koji je prvi put obuhvatio i Amerindiju.³³ Ta revolucija u *Weltanschauungu* kulturnog, naučnog, religijskog, tehnološkog, političkog, eko-

loškog i ekonomskog horizonta jeste *početak* moderniteta viđenog iz perspektive svetske paradigme a ne samo iz evrocentrične perspektive. U svetskom sistemu, akumulacija u centru prvi put se zbiva u svetskim razmerama.³⁴ Unutar novog sistema sve se kvalitativno i radikalno menja. I sam srednjovekovni evropski periferni podsistem menja se iznutra. Osnivački događaj bio je otkriće Amerindije 1492. godine.³⁵ Španija je spremna da postane prva moderna država;³⁶ zahvaljujući otkrićima, ona počinje da

33 To je značenje naslova 2. pogl., “From the *Invention* to the *Discovery* of America”, u mojoj knjizi *Invention of the Americas*.

34 Vidi Semir Amin, *L'Accumulation à l'échelle mondiale* (Paris, 1970). Taj rad još nije razvijen na hipotezi o svetskom sistemu. Ispada kao da je kolonijalni svet bio *zaostao* ili *sukcesivan* i *spoljašnji* prostor u odnosu na evropski srednjovekovni kapitalizam, koji se “u” Evropi transformisao u moderni kapitalizam. Moja hipoteza je radikalnija: činjenica otkrića Amerindije, njene integracije kao periferije, jeste *istovremena* i *ko-konstitutivna* činjenica restrukturiranja Evrope *iznutra* kao centra jedinog novog svetskog sistema koji je, tek tada a *ne ranije*, kapitalizam (prvo merkantilni, a kasnije industrijski).

35 Govorim o Amerindiji a ne o Americi zato što se tokom celog šesnaestog veka smatralo da su stanovnici kontinenta “Indijanci” (pogrešno tako nazvani usled fatamorgane koju je međuregionalni sistem u trećoj fazi još proizvodio u nastajućem svetskom sistemu. Oni su nazvani Indijanci zbog Indije, centra međuregionalnog sistema koji je počeo da bleđi). Anglosaksonska Severna Amerika rađaće se polako u sedamnaestom veku, ali taj događaj će imati “interni značaj” za rastući modernitet u Amerindiji. To je periferija iz koje *izvire* modernitet, ona je neophodan sastojak njegove prve definicije. Ona je drugo lice jednog te istog fenomena moderniteta.

36 Ujedinjena brakom katoličkog kralja i kraljice 1474. godine; oni su odmah osnovali Inkviziciju (prvi ideološki aparat države za stvaranje konsenzusa). Španija je prva moderna država po raznim merilima: po birokratiji o čijem funkcionisanju svedoče arhivi Indija (Sevilja), gde je sve objavljeno, ugovoreno, overeno, arhivirano; po Nebrihinoj gramatici španskog jezika (prvog nacionalnog jezika u Evropi), gde autor u svom predgovoru upozorava katoličke kraljeve na značaj *samo jednog jezika* za carstvo; po Sisnerosovom (Cisneros) izdanju *Complutensian Polyglot Bible* (na sedam jezika), započetom 1502, a objavljenom 1522. godine, koje je bilo bolje od Erazmovog zbog naučne brižljivosti, broja jezika i kvaliteta štampe; po vojnoj sili koja je omogućila da se povrati Grenada 1492. godine; po ekonomskom bogatstvu Jevreja, andaluzijskih muslimana, hrišćana rekonkviste, Katalonaca s njihovim kolonijama u Sredozemlju i Đenovljana; po zanatlijama iz drevnog kalifata Kordobe, i tako dalje. U petnaestom veku Španija je daleko od poluperiferne zemlje, kakva će postati u drugoj polovini sedamnaestog veka – a to je jedina slika po kojoj Španiju pamti Evropa centra, na primer Hegel ili Habermas.

postaje centar svoje prve periferije (Amerindije), i tako organizuje početak laganog pomeranja centra starije, treće faze međuregionalnog sistema (Bagdad u trinaestom veku), koji je iz periferne Đenove (ali zapadnog dela sistema) počeo proces povezivanja najpre s Portugalom, a sad i sa Španijom, ili tačnije Seviljom. Đenovsko i drugo italijansko bogatstvo najednom pritiče u Sevilju. "Iskustvo" istočnog renesansnog Sredozemlja (a preko njega i muslimanskog sveta, Indije, pa čak i Kine) artikulirano je, dakle, s carskom Španijom Karla V (koji prodire u Centralnu Evropu augsburgskih bankara, Flandriju Antverpena, i kasnije u Amsterdam, s Češkom, Austrijom, Mađarskom i Milanom, i naročito u kraljevstvo Dve Sicilije³⁷ na jugu Italije, to jest u Siciliju, Sardiniju, Baleari i brojna ostrva Sredozemlja). Ali zbog

ekonomske propasti političkog projekta svetskog carstva, car Karlo V abdicira 1557. godine. Otvoren je put svetskom sistemu merkantilnog, industrijskog, a danas i transnacionalnog kapitalizma.

Da bih to pokazao, uradiću komparativnu analizu (među drugim mogućim vrstama analize jer ne želim da budem kritikovan kao reduktivni ekonomista zbog navedenih primera!). Nije puka koincidencija to što je dvadeset pet godina nakon otkrića rudnika srebra u Potosi u Peruu i rudnika Sakateka u Meksiku (1546) – iz kojih je između 1503. i 1660. godine u Španiju stiglo ukupno 18.000 tona srebra³⁸ – zahvaljujući prvim pomorskim transportima plemenitog metala, Španija bila kadra da plati, pored mnogih imperijalnih pohoda, veliku armadu koja je porazila Turke 1571. godine u Lepantu.

37 Borba između Francuske i Španije Karla V, koja je iscrpela obe monarhije i dovela do ekonomskog kolapsa 1557. godine, odigrala se uglavnom u Italiji. Karlo V je zaposeo oko tri četvrtine poluostrva i omogućio Španiji da kroz Italiju prenese veze sa sistemom na sopstveno tlo. To je bio jedan od razloga za sve ratove s Francuskom: naime, vekovno bogatstvo i iskustvo imali su suštinski značaj za svakog ko je nameravao da uvede u sistem prvu hegemoniju, naročito kad je posredi prva planetarna hegemonija.

38 To je proizvelo dotad neviđen rast cena u Evropi, koji se podudarao s inflacijom od 1000 odsto tokom šesnaestog veka. To će spolja likvidirati bogatstvo akumulirano u tursko-muslimanskom svetu, i čak će iznutra preobraziti Indiju i Kinu (vidi Earl Hamilton, *El florecimiento del capitalismo y otros ensayos de historia económica* [Madrid, 1948]; Earl Hamilton, *International Congress of Historical Sciences* [Stockholm, 1960], str. 144-164, i D. Ingrid Hammarström, "The Price Revolution of the Sixteenth Century", *Scandinavian Economic History I* [1957], str. 118-154). Štaviše, dolazak amerindijskog zlata proizveo je potpunu propast Bantu Afrike zbog pada kraljevstava subsaharskih savana (Gana, Togo, Dahomej, Nigerija itd.) koja su izvozila zlato u Sredozemlje. Da bi preživela, ta kraljevstva su povećala prodaju robova novim evropskim silama Atlantika, i tako je počelo američko robovlasništvo. Vidi Pierre Bertaux, *Africa: Desde la prehistoria hasta los estados actuales* (Madrid, 1972); V. M. Godinho, "Création et dynamisme économique du monde atlantique (1420-1670)", *Annales ESC* (1950), str. 10-30; Pierre Chaunu, *Séville et l'Atlantique (1504-1650)* (Paris, 1955), str. 57; F. Braudel, "Monnaies et civilisation: De l'or du Soudan à l'argent d'Amérique", *Annales ESC* (1946), str. 12-38. Moderni svetski sistem je polako apsorbovao ceo stari međuregionalni sistem.

Posledica toga bila je ovladavanje Sredozemljem kao vezom s centrom starije faze sistema. Međutim, Sredozemno more je izgubilo značaj kao put od centra ka periferiji na zapadu zato što se sad Atlantik strukturirao kao centar novog svetskog sistema.³⁹

Valerštajn piše: “Srebro i zlato tražilo se kao dragocenost, za potrošnju u Evropi i još više za trgovinu sa Azijom, ali ono je bilo neophodno za širenje evropske ekonomije.”⁴⁰ Pročitao sam, među mnogim neobjavljenim pismima Opšteg indijskog arhiva u Sevilji sledeći tekst koji nosi datum 1. juli 1550. i koji je u Boliviji potpisao Domingo de Santo Tomas: “Pre četiri godine pronađeno je, kao dovršetak propasti ove zemlje, grotlo pakla,⁴¹ i u njega svake godine propadne mnogo ljudi koje pohlepa Španaca žrtvuje svom bogu – zlatu⁴² – a to je rudnik srebra nazvan Potosi.”⁴³ Ostalo je dobro poznato. Španska kolonija u Flandriji zameniće

Španiju kao hegemoniku silu u centru nedavno ustanovljenog svetskog sistema; ona se oslobađa od Španije 1610. godine. Sevilja, prva moderna luka (uz Antverpen), posle više od stoleća sjaja, ustupiće mesto Amsterdamu⁴⁴ (gradu u kojem će Dekart 1636. godine napisati *Raspravu o metodi* i u kojem će živeti Spinoza),⁴⁵ novoj luci koja će kontrolisati plovidbu, ribolov i zanatstvo; ka kojoj će teći poljoprivredni izvoz i stručnjaci iz svih oblasti proizvodnje; gradu koji će, u mnogo kom pogledu dovesti Veneciju do bankrotstva.⁴⁶ Posle nešto više od sto godina, modernitet se već ogledao u konačnoj fizionomiji grada: njegova luka; kanali koji su kao trgovački putevi stizali do kuća buržoazije i trgovaca (a oni su svoj četvrti i peti sprat koristili kao skladište iz kojeg je roba kranovima tovarena u brodove); i hiljadu drugih detalja kapitalističke metropole.⁴⁷ Od 1689. godine nadalje, Engleska će uputiti izazov holandskoj hegemoniji i nametnuti se

305

39 Sva potonja hegemonika sila ostaće do danas na njihovim obalama: Španija, Holandija, Engleska (i delimično Francuska) do 1945. godine, i Sjedinjene Države danas. Zahvaljujući Japanu i Kini, i Kaliforniji u Sjedinjenim Državama, Pacifik se prvi put pojavljuje kao protivteža. To će možda biti novina u sledećem, dvadesetprvom veku.

40 Wallerstein, *Modern World-System*, 45.

41 To je ulaz u rudnik.

42 Tokom proteklih trideset godina ovaj tekst me je održavao budnim za pojavu fetišizma zlata, “novca” i “kapitala”. Vidi Enrique Dussel, *Las metáforas teológicas de Marx* (Estella, España, 1993).

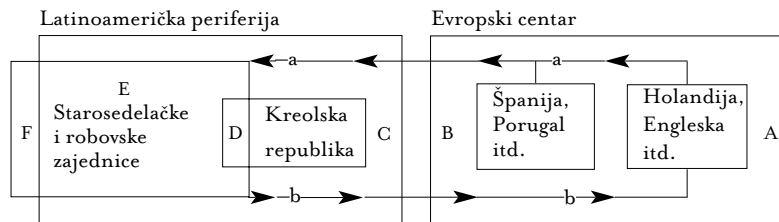
43 *Archivo general de Indias* (Seville), str. 313. Vidi i Enrique Dussel, *Les évêques latino-américains défenseurs et évangélisateurs de l'indien (1504-1620)* (Wiesbaden, 1970), I, deo moje doktorske teze na Sorboni 1967. godine.

44 Wallerstein, *Modern World-System*, str. 165.

45 Treba zapamtiti da Spinoza (Espinosa), koji je živeo u Amsterdamu (1632-1677) potiče iz aškenaska porodice iz muslimanskog sveta Grenade, koja je bila proterana iz Španije i našla utočište u Španskoj koloniji Flandriji.

46 Wallerstein, *Modern World-System*, str. 214.

47 *Ibid.*, pogl. 2, “Dutch Hegemony in the World Economy”, gde piše: “Iz toga sledi da postoji možda samo kratak trenutak kada data sila jezgra može istovremeno da ostvari proizvodnu,

Slika 1.

Napomene: Strelica a: dominacija i izvoz manufakturnih roba; strelica b: prenos vrednosti i eksploatacija rada; A: moć centra; B: poluperiferne nacije; C: periferne nacije; D: eksploatacija amerindijanskog rada ili robova; E: starosedelačke zajednice; F: etničke zajednice koje su u izvesnom stepenu ostale izvan svetskog sistema.

Izvor: Enrique Dussel, *Historia General de la Iglesia en America Latina* (Salamanca, 1983), 223.

kao dominantna sila – ali će taj položaj morati da deli s Francuskom, barem do 1763. godine.⁴⁸

U međuvremenu, Amerindija je prva fundamentalna struktura prvog moderniteta. Od 1492. do 1500. godine kolonizovano je oko 50.000 kvadratnih kilometara (što na Karibima, što obradive zemlje od Venecuele do Paname).⁴⁹ Godine 1515. ti brojevi će se popeti na 300.000 kvadratnih kilometara, i oko tri miliona pokorenih Amerindijanaca; do 1550. godine Španija je kolonizovala više od dva miliona kvadratnih kilometara (površina veća od cele Evrope u centru) i više od 25 miliona (donja

cifra) starosedelaca,⁵⁰ a mnogi od njih su integrirani u sistem rada koji proizvodi vrednost (u strogom Marksovom smislu reči) za Evropu centra (na *encomienda*, *mitama*, *hacijendama*, itd.). Dodali bismo, od 1520. nadalje, robove afričkog porekla na plantažama (oko 14 miliona do poslednje faze ropstva u devetnaestom veku, uključujući one u Brazilu, na Kubi i u Sjedinjenim Državama). Taj ogroman prostor i ogromna populacija daće Evropi, centru svetskog sistema, *definitivnu komparativnu prednost* u odnosu na muslimanski, indijski i kineski svet. Zato se u šesnaestom veku događa sledeće: “Periferija (istočna Evropa i hispanaska Amerika)

trgovačku i finansijsku superiornost *nad svim drugim silama jezgra*. Taj trenutni vrhunac je ono što nazivamo hegemonijom. Kad je reč o Holandiji, ili Ujedinjenim Provincijama, taj trenutak je verovatno između 1625. i 1675. godine” (39). Kao što smo već rekli, pored Dekarta i Spinoza je doneo filozofiju u Amsterdam, svetski centar sistema (i – što da ne? – samosvesti čovečanstva u *njegovom centru*, koja nije isto što i puka *evropska* samosvet).

48 Vidi *ibid.*, pogl. 6. Posle tog datuma, britanska hegemonija trajaće neprekidno, osim u napoleonskom periodu, do 1945. godine, kada je preuzimaju Sjedinjene Države.

49 Vidi Pierre Chaunu, *Conquête et exploitation des nouveaux mondes (XVIe siècle)* (Paris, 1969), str. 119-176.

50 Evropa je imala približno 56 miliona stanovnika 1500. godine, a 82 miliona 1600 (vidi C. Cardoso, *Historia económica de América Latina* [Barcelona, 1979], str. 114).

koriste prinudni rad Amerindijanaca (ropstvo i prisilni rad na plantažama). Jezgro, kao što ćemo videti, sve više koristi slobodan rad.”⁵¹

Za ciljeve ovog filozofskog rada zanimljivo je ukazati samo na to da su s nastankom svet-skog sistema nastale i “periferne društvene formacije”:⁵² “Oblik periferne formacije zavisiće, na kraju, u isto vreme od prirode akumuliranih pretkapitalističkih formacija i od oblika spoljne agresije.”⁵³ To će biti, krajem dvadesetog veka, latinoameričke periferne formacije,⁵⁴ afrički Bantu, muslimanski svet, Indija, jugoistočna Azija,⁵⁵ i Kina; kojima se mogu dodati delovi Istočne Evrope pre pada socijalizma (vidi sl. I).

MODERNITET KAO “ORGANIZACIJA” PLANETARNOG CENTRA I NJEGOVA SAVREMENA KRIZA

Tako smo stigli do centralne teze ovog ogleada: da je modernitet plod “upravljanja” centralnošću prvog svetskog sistema. Sada treba da razmislimo o značenju tog iskaza.

Postoje, u najmanju ruku, dva moderniteta: prvi je hispanski, humanistički, renesansni modernitet, još povezan sa starim međuregionalnim sistemom Sredozemlja, muslimana i hrišćana.⁵⁶ U njemu će “upravljanje” novim sistemom biti zamišljeno na osnovu starije paradigme međuregionalnog sistema. Naime, Španija “organizuje” centralnost kao dominaciju kroz hegemoniju integralne kulture, jezika, religije (i usled toga će proces širenja jevanđelja u Amerindiji trpeti); kroz vojnu okupaciju, birokratsko-političku organizaciju, ekonomsku ekspropriaciju, demografsko prisustvo (stotine hiljada Španaca i Portugalaca zauvek će se nastaniti u Amerindiji), ekološku transformaciju (menjanje faune i flore), i tako dalje. To je srž projekta svetske imperije koji, kako primećuje Valerštajn, propada s Karlom V.⁵⁷ Drugi je modernitet anglo-germanske Evrope, koji počinje sa

307

– ovi poslednji će proizvesti “reduktivističku po-

51 Wallerstein, *Modern World-System*, str. 103.

52 Vidi Samir Amin, *El desarrollo desigual: Ensayo sobre las formaciones sociales del capitalismo periférico* (Barcelona, 1974), str. 309.

53 Ibid., str. 32.

54 Kolonijalni proces u Latinskoj Americi okončan je, većim delom, početkom devetnaestog veka.

55 Kolonijalni proces tih formacija završava se uglavnom posle takozvanog Drugog svetskog rata (1945), s obzirom na to da severnoameričkoj supersili na njenom transnacionalnom stupnju nisu potrebni ni vojna okupacija ni političko-birokratska dominacija (svojevremeno samo starim evropskim silama kakve su Francuska i Engleska) već upravljanje ekonomsko-finansijski zavisnim oblastima.

56 *Muslimanski* tu znači “najkulturniji” i najcivilizovaniji u petnaestom veku.

57 Mislim da je *upravljanje* novim svetskim sistemom u skladu sa starim praksama moralo da doživi neuspeh zato što je baratalo varijablama koje su onemogućavale kontrolu nad sistemom. Modernitet je počeo, ali još nije pronašao novi način upravljanja sistemom.

grešku” kojom će pomračiti značenje moderniteta, a time i smisao njegove savremene krize). Da bi bio kadar da upravlja ogromnim svetskim sistemom koji se iznenada otvorio malenoj Holandiji,⁵⁸ doskorašnjoj španskoj koloniji sada smeštenoj u sam centar svetskog sistema, taj drugi modernitet mora da postigne ili poveća efikasnost kroz *simplifikaciju*. On mora da izvrši apstrahovanje (da stavi u prvi plan *quantum*, a zanemari *qualitas*) i da na taj način isključi mnoge vredne varijable (kulturne, antropološke, etičke, političke i religijske varijable – a one imaju vrednost čak i za Evropljane šesnaestog veka) koje ne omogućuju adekvatno, “faktičko”⁵⁹ ili tehnološki moguće upravljanje svetskim sistemom.⁶⁰ *Simplifikacija* složenosti⁶¹ obuhvata ukupnost živog sveta (*Lebenswelt*), odnosa s prirodom (nova tehnološka i ekološka pozicija koja više nije teleološka), same subjektivnosti (novo samorazumevanje subjektiviteta) i zajednice (novi intersubjektivni i politički odnos). Sada

će se ustanoviti novi ekonomski (praktično-produktivan) stav: kapitalizam.

Prvi, hispanički, renesansni i humanistički modernitet proizveo je izuzetno značajnu teorijsku i filozofsku refleksiju koju takozvana moderna filozofija (u potpunosti filozofija drugog moderniteta) nije primetila. Teorijsko-filozofska misao šesnaestog veka i danas je značajna zato što je prva – i jedina – živela i izražavala prvobitno iskustvo tokom perioda konstituisanja prvog svetskog sistema. Tako je iz dostupnih teorijskih izvora (sholastička-muslimansko-hrišćanska i renesansna filozofija) u prvi plan izbilo etičko filozofsko pitanje: kakvo pravo ima Evropa da okupira nedavno otkrivene kulture osvojene vojnim sredstvima i podvrgnute procesu kolonizacije, da njima vlada i upravlja? Od sedamnaestog veka, savest (*Gewissen*) drugog moderniteta nije morala sa se hvata u koštac s tim pitanjem: odgovor je, zapravo, već bio nađen. Od Amsterdama, Londona i Pariza (u se-

58 Kasnije će morati da upravlja i sistemom engleskih ostrva. Obe nacije imale su ograničene teritorije, s malim populacijama u početku, bez bilo koje druge sposobnosti pored kreativnog “buržoaskog stava” prema egzistenciji. One su zbog svoje slabosti morale u velikoj meri da reformišu upravljanje planetarnim metropolitenskim preduzećem.

59 Tehnička “faktibilnost” postaće kriterijum istine, mogućnosti, egzistencije; Vikoov “*verum et factum conventuntur*”.

60 Španija i Portugal s Brazilom, preduzeli su kao države (svetska imperija s vojnim, birokratskim i crkvenim resursima, itd.) osvajanje, evangelizaciju i kolonizaciju Amerindije. Holandija je, umesto toga, osnovala Istočnoindijsku kompaniju (1602), a kasnije i kompaniju “Zapadnih Indija”. Te kompanije (kao i kasnije britanske, danske, itd.) zapravo su kapitalistička preduzeća, sekularizovana i privatna, koja funkcionišu u skladu s “racionalizacijom” merkantilizma (i kasnije industrijskog kapitalizma). To baca svetlost na razliku između racionalnog upravljanja iberijskih kompanija i upravljanja drugog moderniteta (jednog svetskog sistema kojim ne upravlja svetska imperija).

61 U svakom sistemu složenost je praćena procesom “selekcije” elemenata, koji omogućuje, uprkos povećavanju složenosti, čuvanje “jedinstva” sistema u odnosu na njegovo okruženje. Ta neophodnost selekcije-simplifikacije uvek je “rizik” (vidi Niklas Luhmann, *Soziale Systeme: Grundriss einer allgemeinen Theorie* [Frankfurt, 1988]).

damnaestom veku, odnosno od osamnaestog veka naovamo) “evrocentrizam” (ideologija koja će, bez falsifikovanja, zasnovati legitimitet dominacije svetskog sistema) *više neće* biti doveden u pitanje do kraja dvadesetog veka – kad ga problematizuje, među ostalim pokretima, filozofija oslobođenja.

U drugom radu sam dotakao to etičko pitanje.⁶² Ovde ću se samo baviti tom temom. Koristeći izvanredan bibliografski aparat, racionalno i brižljivo zasnivajući svoje argumente, Bartolomej de la Kasas pokazuje u svojim brojnim radovima da stvaranje svetskog sistema kao evropske ekspanzije u Amerindiji (u očekivanju ekspanzije u Africi i Aziji) nije počivalo ni na kakvom pravu; to je nepravedno nasilje koje ne može imati nikakvu etičku valjanost:

Uobičajeni način koji su uglavnom koristili Španci, koji se nazivaju hrišćanima i koji su otišli tamo da istrebe jadne narode i zbrišu

ih sa lica zemlje u nepravедnim i krvavim ratovima. A onda, nakon što pokolju sve one koji se bore za svoj život ili pokušavaju da pobjegnu od torture kojoj su izloženi, dakle nakon što pokolju sve domorodačke vladare i mladiće (naime, Španci obično poštede samo žene i decu, koje podvrgavaju najtežem i najgorčem ropstvu ikad nametnutom čoveku ili životinji), oni porobe preživjele... Njihov razlog za ubijanje i uništavanje bezbroj duša jeste to što hrišćani imaju najviši cilj, a to je sticanje zlata i razmetanje bogatstvima stečenim za vrlo kratko vreme, pomoću kojih se onda uzdižu na visoke položaje nesrazmerne njihovim zaslugama. Treba imati na umu da je njihova nezajzljiva pohlepa i slavljublje, najveća koja je ikad viđena na svetu, uzrok svih njihovih zlodela.⁶³

Filozofija kasnije više neće formulisati tu problematiku koja se pokazala neizbežnom na po-

309

62 Vidi Dussel, *The Invention of the Americas*, pogl. 5. Tokom šesnaestog veka postojala su tri teorijska stanovišta koja su se odnosila na činjenicu konstituisanja svetskog sistema: (1) pozicija Hinesa de Sepulvede, *modernog renesansnog i humanističkog naučnika*, koji ponovo tumači Aristotela, dokazuje da su Amerindijanci po prirodi robovi i potvrđuje legitimitet osvajanja; (2) pozicija franjevac, poput Mendieta, koji pokušava da ocrtava utopijsko amerindijsko hrišćanstvo (“indijansku državu” pod hegemonijom katoličke religije), svojstveno trećem hrišćansko-muslimanskom međuregionalnom sistemu; i (3) pozicija Bartolomea de las Kasasa, *početak kritičkog “protivdiskursa” u unutrašnjosti moderniteta* (koju on izlaže u svom delu iz 1536. godine, *ceo vek pre Rasprave o metodi*, pod naslovom *De unico modo* [Jedini način] i u kojem pokazuje da je “argumentacija” racionalno sredstvo kojim treba pridobiti Amerindijance za novu civilizaciju. Habermas sugerise da je “protivdiskurs” star samo dva stoleća (počev od Kanta). Filozofija oslobođenja sugerise da on zapravo počinje u šesnaestom veku, možda 1511. godine u Santo Domingu s Antonom de Montesinosom, a izvesno s Bartolomeom de las Kasasom 1514 (vidi Dussel, *The Invention of Americas*, str. 17-27).

63 Bartolomé de las Casas, *The Devastation of the Indies: A Brief Account*, prev. Herma Briffault (Baltimore, 1992), str. 31. Taj tekst sam stavio na početak prvog toma svog rada *Para una ética de la liberación latinoamericana* (Buenos Aires, 1973), jer on sintetizuje opštu hipotezu etike oslobođenja.

četku ustanovljavanja svetskog sistema. Ali, za etiku oslobođenja to pitanje i dalje je fundamentalno.

Dakle, u šesnaestom veku u Sevilji je uspostavljen svetski sistem, i filozofija ispituje praksu dominacije polazeći od stare filozofske paradigme, ali ne uspeva da formuliše *novu paradigmu*. Međutim, početak nove paradigme ne bi trebalo brkati s početkom moderniteta. Modernitet počinje 1492. godine, više od jednog stoleća pre nego što je, po Kunovoj terminologiji, formalizovana nova paradigma, adekvatna njegovom novom iskustvu; nova moderna paradigma formulisana je u prvoj polovini sedamnaestog veka.⁶⁴ Ona odgovara zahtevima efikasnosti, tehnološke “faktivnosti” ili jača-

nju vlasti onih koji upravljaju ogromnim svetskim sistemom u ekspanziji; to je izraz nužnog procesa simplifikacije kroz racionalizaciju živog sveta, ili podsistema (ekonomskog, političkog, kulturnog, religijskog itd.). Racionalizacija koju su konstruisali Verner Sombart,⁶⁵ Ernst Trelč,⁶⁶ i Maks Veber⁶⁷ jeste *posledica*, a ne uzrok. Ali delovanje te *uprošćavajuće racionalizacije* na upravljanje svetskim sistemom možda je dublje i negativnije nego što su to zamišljali Habermas ili posmodernisti.⁶⁸

Telesna muslimansko-srednjovekovna subjektivnost je *pojedinostavljena* – subjektivnost je postulirana kao *ego*, Ja, o kojem Dekart piše: “Prema tome, ovo 'Ja' – to jest duša, po kojoj sam ono što jesam, potpuno je različito od tela,

64 U savremenim istorijama filozofije i kursevima etike često se pravi “skok” od Grka (Platona i Aristotela) do Dekarta (1596-1650), koji se nastanjuje u Amsterdamu 1629. godine i piše *Raspravu o metodi*, kao što smo već rekli. To jest, skače se s Grka na Amsterdam. U međuvremenu je prošao dvadeset jedan vek bez ikakvog sadržaja i značaja. Bekon (1561-1626), Kepler (1571-1630), Galileo (1571-1630) i Njutn (1643-1727) počinju svoja istraživanja, a Kampanela piše *Civitas Solis* 1602. godine. Izgleda da je sve postavljeno na početak sedamnaestog veka, trenutak koji sam nazvao drugim momentom moderniteta.

65 Vidi Werner Sombart, *Der moderne Kapitalismus* (Leipzig, 1902), i W. Sombart, *Der Burgeois* (Munich, 1920).

66 Vidi Ernst Troeltsch, *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen* (Tübingen, 1923).

67 Vidi Jürgen Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns* (Frankfurt, 1981). Habermas insistira na veberovskom otkriću “racionalizacije”, ali zaboravlja da potraži njegov uzrok. Verujem da moja hipoteza ide dublje i seže dalje unazad: veberovska racionalizacija (koju su prihvatili Habermas, Apel, Liotar, itd.) očigledno je nužno sredstvo iskrivljujuće simplifikacije praktične stvarnosti (od strane instrumentalnog uma), u cilju preobražavanja stvarnosti u nešto čime se može “upravljati” i vladati u složenosti ogromnog svetskog sistema. Nije reč samo o upravljanju Evropom već i, pre svega, o *planetarnom* (centar-periferija) upravljanju. Habermasov pokušaj da dijalektički prevaziđe instrumentalni um u komunikativnom umu nije dovoljan zato što su nedovoljni momenti njegove dijagnoze *o samom početku procesa racionalizacije*.

68 Postmodernisti, kao evrocentrici, manje-više se slažu s veberovskom dijagnozom moderniteta. To jest, oni potencijuju izvesne racionalizujuće aspekte ili medije (sredstva komunikacije, itd.) moderniteta; neke gnevno odbacuju kao metafizički dogmatizam, ali druge prihvataju kao neizbežne fenomene a često i kao pozitivne promene.

i lakše je saznatljivo nego telo, i bilo bi ono što jeste čak i kad telo ne bi postojalo.”⁶⁹ Telo je puka mašina, *res extensa*, ono je potpuno tuđe duši.⁷⁰ Kant piše: “Ljudsku dušu treba shvatiti kao istovremeno povezanu s dva sveta u sadašnjem životu: utoliko što tvori s telom lično jedinstvo, ona oseća samo materijalni svet; s druge strane, kao član duhovnog sveta (*als ein Glied der Geisterwelt*) (bez tela) ona prima i prostire čiste uticaje nematerijalne prirode.”⁷¹ Taj dualizam – koji će Kant primeniti u svojoj etici utoliko što maksimalno ne treba da imaju bilo kakve empirijske ili “patološke” motive – kasnije je artikulisan kroz negiranje praktične inteligencije, a ona je zamenjena instrumentalnim umom koji će se baviti tehničkim, tehnološkim “upravljanjem” (etika se povlači pred inteligencijom *more geometrico*) u *Kritici moći suđenja*. Upravo tu konzervativna tradicija (na primer, Hajdegerova) i dalje vidi *simplifikujuće* potiskivanje organske složenosti života, koja je sad zamenjena tehnikom “volje za moć” (kritike koje su elaborirali Niče i Fuko). S naivnim oduševljenjem koje izaziva veliko otkriće, Galileo piše: “Filozofija je napisana u ovoj velikoj knjizi, u univerzumu koji je neprestano izložen našem pogledu. Ali tu knjigu ne možemo razumeti pre no što naučimo da razumemo jezik i slova kojima je napisana. Ona je napisana jezikom matematike, a njena slova su trouglovi, kru-

žnice i druge geometrijske figure, bez kojih ljudi ne mogu razumeti ni jednu jedinu reč u njoj; bez toga lutamo kroz mračni lavirint.”⁷²

Hajdeger je rekao da “*matematičko stanovište*”⁷³ koje se mora zauzeti pred entitetima znači da je matematika već poznata, “priručna” (u naučnim aksiomama, na primer), i da se pristupa entitetima samo zato da bi se ona upotrebila. Na primer, čovek ne “uči” oružje, već uči da ga “upotrebi” jer unapred zna šta je ono: “*Mathemata* su stvari utoliko što ih postajemo svesni kao nečeg što već unapred znamo, kao telesnosti tela, kao biljnosti biljke, životinjstva životinje, stvarstva stvari, i tako dalje.”⁷⁴ “Racionalizacija” političkog života (birokratizacija), kapitalističkog preduzeća (administracija), svakodnevnog života (kalvinistički asketizam ili puritanizam), obestelovljenje subjektivnosti (s njegovim otuđujućim dejstvom na živi rad, koje je kritikovao Marks, i na nagone, koje je analizirao Frojd), neetičnost svakog ekonomskog ili političkog planiranja (shvaćenog kao puko tehničko inženjerstvo, itd.), potiskivanje praktično-komunikativnog uma, sada zamenjenog instrumentalnim umom, solipsistička individualnost koja negira zajednicu, i tako dalje – sve su to primeri raznih momenata koje negira *simplifikacija*, a ona je očigledno nužna za organizovanje centralnosti svetskog sistema koje Evropa mora neprestano

69 René Decartes, *Le Discours de la Méthode* (Paris, 1965).

70 Vidi Enrique Dussel, *El dualismo en la antropología de la Cristiandad* (Buenos Aires, 1974), i Enrique Dussel, *Método para una Filosofía de la Liberación* (Salamanca, 1974). Savremene teorije o funkcijama mozga definitivno dovode u pitanje taj dualistički mehanizam.

71 Immanuel Kant, *Kants Werke* (Darmstadt, 1968), str. 940.

72 Stillman Drake, *Discoveries and Opinions of Galileo* (New York, 1957), str. 237-238.

73 Vidi Enrique Dussel, *Para una de-estructura de la historia de la ética* (Mendoza, 1973).

74 Martin Heidegger, *What is a Thing?*, prev. W. B. Barton (Chicago, 1967), str. 73.

da obavlja. Kapitalizam, liberalizam, dualizam (koji ne pridaje vrednost telesnosti), i tako dalje, jesu *posledice* upravljanja tom funkcijom koja se poistovećuje sa Evropom kao centrom svetskog sistema: posledice konstituisane posredovanjima u sistemima koji su se na kraju totalizovali. Kapitalizam, posredovanje eksploatacije i akumulacije (posledica svetskog sistema) kasnije se transformiše u *nezavisan sistem* koji iz sopstvene autoreferencijalne i autopoetičke logike može da uništi Evropu i njenu periferiju, pa i celu planetu. To je ono što Veber zapaža, ali u redukovanom obliku. Dakle, Veber primećuje delove te pojave, ali ne i horizont svetskog sistema. Zapravo, formalni postupak *simplifikacije*, koji omogućuje upravljanje svetskim sistemom, proizvodi formalne racionalizovane podsisteme koji kasnije nemaju unutrašnje standarde samoregulacije u svojim sopstvenim granicama moderniteta, standarde koji bi se mogli preusmeriti na služenje čovečanstvu. Upravo u tom trenutku pomalja se kritika moderniteta iz centra (i sa periferija, poput moje kritike). Sada se (od Ničea do Hajdegera, ili s postmodernistima) *umu* pripisuje sva krivica za kauzalnost (kao “razumevanje” objekta pomoću analize i dezintegracije), a ta krivica može se pratiti unazad čak do Sokrata (Niče) pa čak i Parmenida (Hajdeger). U stvari, moderna *simplifikacija* (dualizam *ego*-*alma* bez tela, teleološki instrumentalni um, rasizam superiornosti sopstvene kulture itd.) imaju mnogo sličnosti sa *simplifikacijom* koju je proizvelo grčko robovlasništvo u drugom međuregionalnom sistemu. Grčki *Welatnschauung*

pogoduje modernom čoveku – on ne uskrsava Grke bez saučesništva, na primer, preko nemačkih romantičara.⁷⁵ Prevazilaženje (*Aufhebung*) moderniteta značiće ponovno kritičko promišljanje *svih* onih uprošćavajućih redukcija od njegovog početka – a ne samo nekolicine, kako to zamišlja Habermas. Najvažnija od tih redukcija, tik do solipsističkog subjektiviteta bez zajednice, jeste negiranje telesnosti tog subjektiviteta – s kojim su povezane Marksova, Ničeova, Frojdova, Fukoova, Levinasova kritika, kao i kritika iz ugla etike oslobođenja.

Zbog svega toga, naš pojam moderniteta očigledno određuje zahtev za njegovom realizacijom (kao kod Habermasa), ili vrstu kritike koja se može formulisati protiv njega (poput kritike postmodernista). Opšteuzevši, nijedna rasprava između racionalista i postmodernista ne napušta evrocentrični horizont. Kriza moderniteta (koju su, kao što smo više puta pomenuli, uočili Niče i Hajdeger) tiče se unutrašnjih aspekata Evrope. Periferni svet pojavljuje se kao pasivni posmatrač tematike koja ga ne dotiče jer je on “varvarski”, “premoderan” ili, jednostavno, tek treba da bude “modernizovan”. Drugim rečima, evrocentrično stanovište reflektuje o problemu krize moderniteta samo sa evropsko-severnoameričkih momenata (ili sad čak i japanskih), ali ono minimalizuje periferiju. Nije lako raskrstiti s tom “reduktivističkom pogreškom”. Pokušaćemo da ukazemo na put kojim bi se ona mogla prevazići.

Ako modernitet počinje krajem petnaestog veka, s renesansnim premodernim procesom, i

75 Vidi Martin Bernal, *Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization* (New Brunswick, NJ, 1989), str. 224.

ako je odatle napravio prelaz ka modernom u pravom smislu u Španiji, Amerindija je deo “moderniteta” od trenutka osvajanja i kolonizacije (svet *mestiza* u Latinskoj Americi jedini je star koliko i modernitet)⁷⁶ jer se u njoj nalazilo prvo “varvarstvo” koje je modernitetu bilo potrebno da bi se definisao. Ako modernitet ulazi u krizu krajem dvadesetog veka, posle pet stotina razvoja, to se ne može pripisati samo momentima koje su otkrili Veber i Habermas, ili Liotar i Vels⁷⁷ već i momentima “planetarnog” opisa fenomena moderniteta.

Da zaključimo: ako se, umesto toga, postavimo na planetarni horizont možemo da razlikujemo barem dva stanovišta o formulisanju

problematici. Tu je prvo, na jednoj strani, “supstancijalistička” developmentalistička (kvazimetafizička) pozicija⁷⁸ koja poima modernitet kao *isključivo evropski fenomen koji se širio od sedamnaestog veka nadalje* kroz “zaostale” kulture (evrocentrična pozicija u centru i modernizovanje na periferiji); dakle, modernitet je pojava koja mora imati svoj kraj. Neki koji prihvataju to prvo stanovište (na primer, Habermas i Apel), pobornici uma, kritički se odnose prema njemu zato što smatraju da evropska superiornost nije materijalna već formalna, zahaljujući novoj strukturi kritičkih pitanja.⁷⁹ S druge strane, postoji konzervativna “nihilistička” pozicija (na primer, Niče i Hajdeger) koja moder-

76 Amerindija i Evropa imaju premodernu istoriju, baš kao i Afrika i Azija. Samo hibridni svet, sinkretična kultura, latinoamerička rasa *mestiza*, koji su rođeni u petnaestom veku, postoji 500 godina; dete Malinče i Ernana Kortesa može se smatrati njenim simbolom. Vidi Octavio Paz, *El laberinto de la soledad* (Mexico City, 1950).

77 Vidi, između ostalog, Jean-François Lyotard, *Le condition postmoderne* (Paris, 1979); Richard Rorty, *Philosophy and the Mirror of Nature* (Princeton, NJ, 1979); Jacques Derrida, “Violence et métaphysique, ogleđ o misli Emanuela Levinasa”, *Revue de Métaphysique et Morale* 69, broj 3 (1964), Jacques Derrida, *L'Écriture et la Différence* (Paris, 1967) i *De la Grammatologie* (Paris, 1967); Odo Marquart, *Abschied vom Prinzipiellen* (Stuttgart, 1981); Gianni Vattimo, *La fine della Modernità* (Milano, 1985).

78 Španska reč *desarollismo*, koja ne postoji u drugim jezicima, ukazuje na pogrešnost pretpostavke da centar i periferija prate istu liniju razvoja (reč *Entwicklung* ima strogo hegelovsko filozofsko poreklo); ta pretpostavka ne vodi računa o tome da periferija nije *zaostala* (vidi Franz Hinkelammert, *Ideologías del desarrollo y dialéctica de la historia* [Santiago, 1970], i *Dialéctica del desarrollo desigual: El caso latinoamericano* [Santiago, 1970]). Drugim rečima, to nije vremenski *prius* koji je u iščekivanju razvoja sličnog onom u Evropi ili Sjedinjenim Državama (kao dete/odrasla osoba), već je to asimetrična pozicija onog kojim se vlada, *simultana* pozicija eksploatisanog (kao slobodan gospodar/rob). “Nezrelo” (dete) može da prati put “zrelog” (odrasle osobe) i da se “razvije”, dok “eksploatisani” (rob), koliko god se trudio, nikad neće biti “slobodan” (gospodar), zato što njegova sopstvena podjarmljena subjektivnost obuhvata i njegov “odnos” prema gospodararu. “Modernizatori” periferije su developmentalisti zato što ne razumeju da odnos planetarne dominacije mora biti prevaziđen, da je to preduslov za “nacionalni razvoj”. Globalizacija nije ukinula – ni najmanje – nacionalno pitanje.

79 Vidi Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns*, kao i njegove rasprave s P. Winchom i A. McIntyreom.

nitetu odriče sve pozitivne osobine i zapravo predlaže poništavanje bez izlaza. Postmodernisti preuzimaju tu drugu poziciju (u svom čeonom napadu na “um” kao takav, sa izuzetkom Levinasa)⁸⁰ iako, paradoksalno, i oni brane delove prve pozicije iz perspektive developmentalističkog evrocentrizma.⁸¹ Postmoderni filozofi su poklonici postmoderne umetnosti, medija, i mada teorijski potvrđuju *razliku*, ne razmišljaju o izvorima tog sistema kao posledicama racionalizacije svojstvene upravljanju evropskom centralnošću u svetskom sistemu (prema kojem su duboko nekritični) i zato ne pokušavaju da ponude valjane alternative (kulturne, ekonomske, političke, itd.) za periferne nacije, ili za većinske narode kojima vladaju centar i/ili periferija.

314 Druga pozicija, s periferije, jeste ona koju mi zastupamo. Ona posmatra proces modernizacije kao već opisano racionalno upravljanje svetskim sistemom. Ona namerava da od mo-

derniteta sačuva ono što može, i da zaustavi prakse dominacije i isključivanja u svetskom sistemu. To je proces oslobađanja periferije koja je negirana od samog početka moderniteta. Problem nije samo prevazilaženje instrumentalnog uma (kao za Habermasa) ili uma *terora* (kao za postmoderniste); naprotiv, to je projekat prevazilaženja samog svetskog sistema kakav se razvijao u poslednjih 500 godina. Problem je iscrpljenost “civilizatorskog” sistema koji je stigao do kraja.⁸² Prevazilaženje *ciničnog menadžerskog uma* (planetarno administrativnog), kapitalizma (kao ekonomskog sistema), liberalizma (kao političkog sistema), evrocentrizma (kao ideologije), mačizma (u erotici), vladavine bele rase (u rasizmu), ili uništavanja prirode (u ekologiji), i tako dalje, pretpostavlja oslobađanje raznih vrsta potlačenih i/ili isključenih. U tom smislu etika oslobođenja definiše sebe kao transmodernu struju (zato što su postmodernisti još evrocentrični).

80 Videćemo da Levinas, “otac francuskog postmodernizma” (od Deride nadalje) nije ni postmoderan niti negira um. Umesto toga, on je kritičar *totalizacije* uma (instrumentalne, strateške, cinične, ontološke, itd.). Filozofija oslobođenja, od kraja 60-ih godina dvadesetog veka, proučavala je Levinasa zbog njegove radikalne kritike dominacije. U pregovoru mojoj knjizi *Philosophy of Liberation* (New York, 1985), ukazao sam na to da je filozofija oslobođenja postmoderna filozofija, koja polazi od “drugog Hajdegera”, ali i od Markuzeove i Levinasove kritike “*totalizovanog* uma”. Izgleda kao da smo mi bili postmoderni *avant la lettre*. Međutim, mi smo zapravo kritičari ontologije i moderniteta sa (*desde*) periferije, što je značilo i još znači nešto sasvim drukčije, kao što nameravamo da objasnimo.

81 Do sada je postmodernizam ostao evrocentričan. Dijalog s raznim kulturama je, zasad, neispunjeno obećanje. Postmodernisti misle da će masovna kultura, *mediji* (televizija, film, itd.) uticati na periferne urbane kulture u tolikoj meri da će poništiti njihove “razlike”, tako da će ono što Vatimo vidi u Torinu, ili Liotar u Parizu, uskoro biti isto i u Nju Delhiju i Najrobiju; oni ne troše vreme na analizu *tvrde* nesvodivosti hibridnog kulturnog horizonta (a on nije *apsolutno* izvan, ali vekovima neće biti ni unutar globalizovanog sistema) koji prima te informativne uticaje.

82 Vidi Frederic Jameson, *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism* (Durham, NC, 1991).

Kraj ovog stupnja civilizacije najavile su tri granice “petstogodišnjeg sistema”, kako ga naziva Noam Čomski. Prva od tih granica je ekološko uništenje planete. Od časa svog začeća, modernitet je konstituisao prirodu kao objekt “eksploatacije”, sa sve većim rastom profitne stope kapitala⁸³ kao ciljem: “Prvi put priroda postaje puki objekt za čovečanstvo, puko pitanje korisnosti; ona se više ne prepoznaje kao moć po sebi.”⁸⁴ Čim se Zemlja konstituiše kao “objekt eksploatacije” u korist *quantuma*, kapitala koji može da prekorači sve granice, sve prepreke, otkriva se “veliki civilizatorski uticaj kapitala”: priroda stiže do svoje neprekoračive granice, sopstvene granice, nesavladive prepreke za etičko-ljudsko napredovanje, a mi smo dospeli u tu tačku: “Univerzalnost ka kojoj (priroda) neodoljivo teži nailazi na prepreke u sebi samoj, koje će, na izvesnom stupnju razvoja, omogućiti da ona bude prepoznata kao najveća prepreka toj tendenciji, i stoga će se okrenuti u pravcu sopstvenog poništenja.”⁸⁵ S obzirom na to da je priroda za modernitet samo medijum proizvodnje, ona dovršava svoju sudbinu da bude potrošena, uništena i, pored toga, da geometrijskom progresijom akumulira na zamlji svoje otpatke, sve dok ne ugrozi reprodukciju ili opstanak samog života. Život je apsolutni uslov kapitala; njegovo uništenje uništava kapital. Dospeli smo do tog stanja stvari. “Petstogodišnji sistem” (modernitet ili kapitalizam) suočava se sa

svojom prvom apsolutnom granicom: smrću celokupnog života usled indiskriminativne upotrebe antičkološke tehnologije stvarane progresivno u skladu s jednim jedinim merilom *kvantitativnog* upravljanja svetskim sistemom u modernitetu: povećavanjem profitne stope. Ali kapitalu se ne mogu postaviti ograničenja. U tome leži krajnja opasnost za čovečanstvo.

Druga granica moderniteta jeste uništenje same ljudskosti. Živi rad je drugo suštinsko posredovanje kapitala kao takvog: ljudski subjekt je jedini koji može da “stvori” novu vrednost (višak vrednosti, profit). Kapital koji pobeđuje sve prepreke iziskuje sve više apsolutnog vremena za rad; kad više nije u stanju da prekorači tu granicu, onda povećava produktivnost uvodeći novu tehnologiju; ali to povećavanje umanjuje značaj ljudskog rada. Tako se pojavljuje *suvišno* (izmešteno) *čovečanstvo*. Nezaposleni ne dobijaju platu, to jest novac; a novac je jedino sredstvo na tržištu kojim se mogu steći robe neophodne za zadovoljavanje potreba. U svakom slučaju, povećava se količina rada koji kapital ne može da uposli i proporcionalni broj subjekata koji ne mogu da zadovolje svoje potrebe, uključujući klijente, potrošače i kupce – na periferiji jednako kao i u centru.⁸⁶ To ima za posledicu siromaštvo, siromaštvo kao apsolutnu granicu kapitala. Danas znamo da beda raste širom planete. To je “zakon moderniteta”: “Akumulacija bogatstva na jednom kraju je, dakle, u isto vreme akumulacija

83 U staljinističkom “realno postojećem” socijalizmu, kriterijum je bio “rast stope proizvodnje”, uvek meren približnom tržišnom vrednošću robe. To je, u isti mah, pitanje fetišizma.

Vidi F. Hinkelammert, *Crđica a la razđ utđđica* (San Josđ, Costa Rica, 1984), str. 123.

84 Karl Marx, *Grundrisse*, prev. Martin Nicolaus (New York, 1973), str. 410.

85 Ibid.

86 Čista potreba bez novca nije tržište, to je samo beda, sve veća neizbežna beda.

bede, mučnog rada, ropstva, neznanja, brutalizacije i moralne degradacije na drugom kraju...”⁸⁷ Moderni svetski sistem ne može da prevaziđe tu suštinsku protivrečnost. Etika oslobođenja filozofski razmišlja iz tog planetarnog horizonta svetskog sistema, iz tog dvostrukog ograničenja koje konfigurirše završnu krizu civilizatorskog procesa: ekološkog uništenja planete i izumiranja velike većine čovečanstva u bedi i gladi. Pred tim uzajamno povezanim fenomenima planetarnog reda veličine, projekti mnogih filozofskih škola mogu izgledati naivni, pa i smešni, neodgovorni, irelevantni, cinični, pa čak i saučesnički (svakako u centru, ali još više na periferiji, u Latinskoj Americi, Africi i Aziji) jer su zatvoreni u svoje “kule od slonovače” sterilnog evrocentričnog akademizma. Još 1968. Markuze je postavio sledeće pitanje imajući na umu najbogatije zemlje poznog kapitalizma:

Zašto nam je potrebno oslobođenje od takvog društva ako je ono kadro – možda u dalekoj budućnosti, ali svakako kadro – da pobedi siromaštvo u većem stepenu nego ijedno društvo do sada, da smanji muktrpan rad i vreme provedeno u takvom radu, i da podigne životni standard? Ako cenu za sve isporučene robe, za to udobno ropstvo, za sva ta postignuća plaćaju ljudi koji žive daleko od metropole i daleko od njenog izobilja? Ako samo društvo izobilja jedva primećuje šta radi, jedva primećuje da širi teror i porobljavanje, kako se onda ono zalaže za oslobođenje u svim kutkovima planete?⁸⁸

- 316 Treća granica moderniteta je nemogućnost pokoravanja populacija, ekonomija, nacija i kultura koje on napada od samog svog početka, isključuje iz svog horizonta i sateruje u siromaštvo. To je tema isključivanja afričke, azijske i latinoameričke drugosti i njihove neukrotive želje da prežive. O toj temi ima još mnogo šta da se kaže, ali zasad želim da naglasim da globalizatorski svetski sistem dospeva na granicu iza koje je drugost drugog mesto “otpora” iz čije afirmacije počinje proces negiranja negacije oslobođenja.

Ovaj ogled je drugo poglavlje knjige *Etica de la Liberación* (*Etika oslobođenja*) na kojoj autor sada radi.

Izvornik: Enrique Dussel, “Beyond Eurocentrism. The World System and the Limits of Modernity”, na engleski preveo Eduardo Medieta, u: Frederic Jameson i Masao Miyoshi (ur.), *The Cultures of Globalization*, Duke University Press 1998, str. 3–31.

87 Karl Marx, *Capital* (New York, 1977), str. 799. Ovde moramo imati na umu da je *Izveštaj o ljudskom razvoju, 1992* (Human Development Report, New York, 1992) nesporno pokazao da najbogatijih 20 odsto stanovnika planete danas troši (kao nikad ranije u globalnoj istoriji) 82,7 odsto dobara (dohotka) na planeti, dok preostalih 80 odsto čovečanstva troši samo 17,3 odsto dobara. Takva koncentracija je posledica svetskog sistema koji smo opisali.

88 Herbert Marcuse, “Liberation from the Affluent Society”, u *To Free a Generation: The Dialectic of Liberation*, prir. David Cooper (New York, 1967), str. 181.